

MİRZA AĞAHAN-I KİRMANÎ'NİN KASİDESİNDE İTTİHAD-I İSLAM SÖYLEMİ VE SULTAN II. ABDÜLHAMİD

Nezahat BAŞCI*

Öz

İran'ın aydınlanma çağında özgür düşüncenin, yeniliğin, modern milliyetçiliğin ve rasyonalizmin öncülerinden olmuş şair, yazar ve düşünür Mirza Ağa Han-ı Kirmanî uzun yıllar yaşadığı İstanbul'da, Seyyid Cemâleddin Afgâni ve Şeyh Ahmed-i Ruhi gibi isimlerle birlikte Sultan II. Abdulhamid'in *İttihad-ı İslam* söyleminin ateşli taraftarlarından birisi olmuştur. Kirmanî'nin düşüncelerinde ve bazı şiirlerinde; özelde Sultan II. Abdulhamid'in genelde ise Osmanlı'nın Doğu politikalarına ilişkin etkiler görmek mümkündür. Kirmanî aynı zamanda Kaçarlar ve Meşrutiyet Dönemi Fars Edebiyatının da yenilikçilerinden kabul edilir ve Mirza Malkom Han, Zeynelâbidin Merağeyi, Ahundov ve Talibov gibi İran Meşrutiyet dönemi önemli fikir ve edebiyatçıları arasında gösterilir. Osmanlı ve İran arasında diplomatik kriz çıkaracak kadar çok yönlü siyasi bir hayata sahip bu edebiyat eleştirmeni ve şair'in Sultan II. Abdulhamid'e hitaben kaleme aldığı politik kasidesi, Osmanlı ile münasebetleri ve bilhassa İttihad-ı İslam [Panislamizm] siyasetine bakışı ve yaklaşımı, ülkemiz yakın tarihi açısından da önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Ağa Han-ı Kirmanî, Kaside, Osmanlı, İttihad-ı İslam, Sultan II. Abdulhamid

PANISLAMISM AND SULTAN ABDUL HAMID II IN THE ODE OF MIRZA AGA KHAN KİRMANÎ

Abstract

In the intellectual history of Iran, Mirza Aga Khan Kirmanî has been one of the fiercest advocates of Sultan Abdul Hamid II's idea of Panislamism during his years in Istanbul along with other figures such as Sayyid Jamaluddin Afghani and Sheikh Ahmad Ruhi. We can see the influence of the Sultan Abdul Hamid II in particular and the Eastern politics of Ottomans in general in his thoughts and Ode. Besides being known as one of the reformers of Persian Literature of Qajar and Constitutional era, he is also accepted as a significant thinker and writer of Iranian constitutionalism amongst Mirza Malkom Khan, Zayn al-Abidin Maraghi, Ahundov, Talibov and other clerics and disciples. He was a literary criticist who simultaneously pursued a multi-faceted political life which would even lead to a political crisis between the Ottomans and the Iranians. Similar thoughts on

Makale gönderim tarihi: 12.10.2016, kabul tarihi: 01.11.2016.

* Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: nezahatbasci@hotmail.com

Panislamizm, Kirmanî's political odes inscribed to Sultan Abdul Hamid II and his relations with the Ottomans constitute a significant place in the modern history of Turkey.

Keywords: Mirza Ağa Khan Kirmanî, Ode, Ottoman, Panislamizm, Sultan Abdul Hamid II.

Giriş

Fars edebiyatında Osmanlı menşelî bir ideal olan “İttihad-ı İslam” hakkında şiirler kaleme almış şairler vardır. Örneğin Seyyid Cemâleddin Afgâni (1838-1897) gibi düşünür şairler bu ülkü/söylem üzerine şiirler yazmışlardır.¹Aynı şekilde Edîb’ul Memâlik-i Ferâhanî (1860-1917), İkbâl Lahorî (1877-1938), M. Takî Bahâr (1886-1951) gibi şairlerde aynı ülkü ve dünya görüşünü dizelere uyarlamışlardır.

Kaçar Hanedanlığından Nasîreddin Şah’ın(1831-1896) İran coğrafyasında hüküm sürdüğü 1848 ve 1896 yılları arasındaki dönemde ise; İranlı pek çok düşünce ve kalem erbabı iç karışıklıktan, özellikle de yönetimin zulüm ve baskısından ötürü ülkesini terk ederek İstanbul’a sığınmıştır. Burada düşüncelerini neşretmiş, çeşitli edebi, siyasi ve kültürel çalışmalarda bulunmuşlardır. Osmanlı Payitahtında Farsça yayınladıkları gazete ve dergiler etrafında örgütlenmişlerdir. Aynı yıllarda Batının ve Jön Türklerin ideallerine karşılık İslam Halifeliği arzusuyla *İttihad-ı İslam* [Panislamizm] teorisini gündemine alan Sultan II. Abdülhamid (1842-1918), Arap ve İranlı farklı çevrelerle ilişkiler geliştirmiştir. [Sırma,2014, s.15-16] Bu bağlamda Londra Sefîri Rüstem Paşa (1814-1894) vasıtasıyla Seyyid Cemâleddin Afgâni’yi (1838-1897) İstanbul’a davet etmiş ve Yıldız Sarayında kendisi ile ilk görüşmesini gerçekleştirmiştir.² [El-Hûlu, 1380, s.38] Sultan Abdülhamid’in talebi ile gerçekleşen bu önemli görüşmenin hedefi; hiç şüphesiz Sultan’ın mezkûr idealine

¹Cemâleddin Afgâni’nin Sultan Abdülhamid ve İttihad-ı İslam hakkında söylediği sosyo-politik şiirleri –ki Afgâni bu yönüyle ülkemizde pek tanınmaz- bağımsız bir tez konusu olabilecek niteliktedir. Örneğin aşağıdaki şu beyitler kendisine aittir:

رخت بر بندم از این ملک و به توران ببرم سوخت جام و نیم از دیو و دد ایرانی

“Yandı yüreğim, [ben] şu yırtıcı şeytani İranlılardan değilim, bohçamı toplayayım da şu memleketten, Turan’a [Osmanlı’ya] götürüyüm”

داد با تختگاه حضرت سلطان ببرم بروم خسته و رنجور و فکار و غمگین

“Gideyim buralardan, gönlü yaralı, yorgun ve kederli, adalet talebimi ol Hazreti Sultan’a [Abdülhamid] götürüyüm”

شکوه ای این دل صد پاره به یزدان ببرم گر نه سلطان بدهد داد دل غمگینم

“Kederli yüreğimin talebini karşılamaz ise sultan, parelenmiş yüreğimdeki şikâyeti, ol yüce Hakk’a götürüyüm.”

Bkz: Emir Erduş, Muhammed Hüseyin [1384] *Teamuli ber Meseleyi Vahdete İslami, ez Dirbaz ta Diruz ba Tekiyeh ber Conbeş-ı İttihad-ı İslam*, Tahran: Mecme-i Cihani Takrib-i Mezahib-e İslami, s.470

²Şair Eşref bu görüşmeyi şu beyitle hicvetmiştir:

“İçince sâye-i lûtf-ı hümayûnunda bir kahve Cemâlullâhı seyr etti Cemâleddîn-i Afgâni”

Mezkur beyte binaen Eşref’in kendi notu ise şöyledir: “Meşhur Şeyh Cemâleddîn-i Afgâni’dir. Yıldız’da bâ-irade-i seniyye bir kahve içerek ihraz-ı rütbe-i şehadet etmiştir.” Geniş bilgi için bkz: *Eşref, Bütün Eserleri*, Şerife Çağın, Ömer Faruk Huyugüzel, Dergâh Yayınları, 2006 İstanbul s. 153. Hayrettin Karaman “Cemâleddîn-i Afgâni’yi İran’dan İstanbul’a –muhtemelen Sultan Abdülhamit tarafından yapıldığı yazılıdır. Bkz: Hayrettin Karaman;[1994] *Cemâleddîn-i Afgâni, DİA, c. 10 s. 457*, karşılaştırma için bkz: Muhit Tabatabaî, Seyyid Muhammed [1373] *Seyyid Cemâleddin Esedabâdi ve Bidariye Meşrik Zemin, s.239-240 Tahran: Deftere Neşre Ferheng-i İslami*

potansiyel engellerden birisi olarak gördüğü Nasıreddin Şah'ı zayıflatmak ve İttihad-ı İslam söylemi etrafında Osmanlı dışında kalan diğer unsurlara duyulan ihtiyacı gidermektir. Dolayısıyla bu ülküden hareketle; Sultan ve Saraylılar; İstanbul'da sürgünde bulunan İran entelijansyası ile daha sıkı ilişkiler geliştirmiş hatta türlü yardımlarla onları desteklenmişlerdir. Nitekim bu desteklerinden ötürü dönemin İstanbul'da yayınlanan Farsça *Ahter Gazetesi*(1293/1876) yazarlarından Mirza Hasan Şevket Nâmi(1838-1904) II. Abdülhamit'in tahta geçişini ve kendilerine olan desteklerine karşılık şükranlarını aşağıdaki şu beyitlerle ifade etmiştir:

عبدالحمید ثانی با فر آسمانی سلطان شد و جهان را از خرمی جوان کرد

“*Abdülhamid-i Sâni Allah'ın inayetiyle Sultan oldu, dünyayı şâdilen civan eyledi,*

تاریخ پادشاهیش کردم طلب ز شوکت گفتا جلوس سلطان عبدالحمید خان کرد

[*Neydi buna sebep diye*] Padişahlık tarihini talep ettim Şevket'ten; Abdülhamid Han'ın cülusu-dur-dedi.” [Başçı, 2014, s. 42]

Hiç şüphesiz söz konusu İranlı entelijansyanlar arasında en dikkat çeken isimler; bir süre Seyyid Cemâleddin Afgânî'nin yönlendirmeleri ile hareket etmiş Habirül Mülk adıyla bilinen Hacı Mirza Hasan Han-ı Tebrizi (ö.1896), Şeyh Ahmed-i Ruhi (1856-1896)³ ve Mirza Ağa Han-ı Kirmanî gibi istibdat karşıtı “*Genç İranlılar Cemiyeti*” mensubu özgürlükçülerdir. Afgânî'nin İstanbul'da ikamet ettiği sırada en önemli yardımcıları da bunlardır. Bunlar içinde de İran Meşrutiyet Hareketi açısından farklı ve oldukça ayrıcalıklı bir yere sahip Mirza Ağa Han-ı Kirmanî'dir. İstanbul'da sıkı bir *İttihad-ı İslamcı* olan Kirmanî sonraları bu fikirlerinden vazgeçecek Trabzon'da kendisine sürgün hayatı yaşatanlara –Osmanlı Otoritesine- karşı sitemde bulunacaktır.

İttihad-ı İslam düşüncesi tarihin farklı evrelerinde pek çok kişi, düşünür veya lider tarafından zaman zaman dillendirilmiş ve bu yönde adımlar atılmıştır. Ancak bizler bu makalemizde en son Osmanlı Devleti ve Sultan II. Abdülhamid tarafından temellendirilmiş İttihad-ı İslam düşüncesinin; İran Entelijansyasının önemli isimlerinden olan Mirza Ağa Han-ı Kirmanî tarafından savunulmasını ve onun Sultan Abdülhamid'e bakışını da ortaya koyan uzun bir kasidesinden hareketle; sultan ve Panislamizmin Fars şiir ve edebiyatındaki yansımalarını edebiyat tarihi disiplini çerçevesinde irdeleneceğiz. Dolayısıyla makalenin amaç ve hedeflerini aşağıdaki maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

- İranlı şair ve düşünürlerin Osmanlı'daki siyasi gelişmelerden etkilenmiş olduğunu belirtmek
- Edebiyat ve şiirin iç ve dış politika aracı olarak kullanıldığını göstermek
- Şiir türlerinden olan söz konusu kasidenin taşıdığı politik mesajı ortaya koymak

³ Kirmanî'nin hemşerisi aynı zamanda dava arkadaşı Şeyh Ahmed-i Ruhi bir şiirinde İslam Birliği ideali için şöyle diyor:

داعی اتحاد اسلام احمد روحی آمده نامم

“*İttihad-ı İslam'ın iddiasındayım, Ahmed-i Ruhi'dir benim adım!*”

Bkz: Mahcub, Muhammet Cafer [2000]. *Sad Hitabe*, s. XXXI Tahran: Neşre Kitap

- İslam âleminde zaman zaman gündeme gelen *İttihad-ı İslam* söyleminin Fars edebiyatındaki yansımalarına değinmek
- Ülkemizde pek tanınmayan ancak geçen yüzyılın önemli simalarından olan Mirza Ağa Han-ı Kirmanî'nin hayatı, düşünceleri ve şiir anlayışı üzerinde durmak

1) Fars Edebiyatında İttihad-ı İslam Söylemine Dair Şiir Örnekleri

Meşrutiyet dönemi öncesi ve sonrasında Fars edebiyatı sahasında gelişen realist şiir türlerinden birisi de kuşkusuz *İttihad-ı İslam* şiirleridir. Bir ülkenin içinde bulunduğu şartların belirleyiciliğiyle gelişen ve pek çok şair tarafından dillendirilen bu şiir türü de tıpkı vatan şiirleri, istimbad karşıtlığı, hürriyet, özgürlük ve benzeri şiirlerde olduğu gibi dış fonksiyonlara bağlı gelişen bir şiir türüdür ve dönemseldir. Klasik dönem şairlerini dışarıda bırakarak söyleyecek olursak modern anlamda Fars edebiyatı sahasında, şiirlerinde İttihad-ı İslam'a vurgu yapan ilk şair Edîb'ul Memâlik-i Ferâhanî'dir. Kaçarlar dönemi şairlerinden Ferâhanî İslam ümmetinin içinde bulunduğu zaaf ve yetersizliği şiirlerle anlatmıştır. Örneğin; "*İslam Ümmetinin Zaafı Sebebiyle*" diye başladığı şiirlerinden bazı örnekler verecek olursak; şöyle demektedir:

در این زمانه که یکسر جهانیان خرسند ز چیست ملت اسلام گشته خوار و نژند

"Şu zamanda tüm dünya mutlu iken İslam milleti neden böyle zelil ve perişandır!"

جهانیان همه گشتند انجمن وین قوم اگر خود انجمنی داشتند بپراکند

"Dünyadakiler tümüyle birlik olmuşken bu kavmin (Müslümanlar) birlikleri [neden] perakededir?!"

مگر مسلمان دیو است و دیگران ملک که دیگران همه آزاد و مسلمین در بند

"Başkaları melekte Müslüman şeytan mıdır? Başkaları özgürken Müslüman [neden] esirdir?!..." [Erduş, 1384/2005 s.552]

Bir başka kasidesinde ise Müslümanlara şöyle mesaj vermektedir:

چو علم یافتی آنگه باتحاد گرای که علم همچو سلاح است و اتحاد سپر

"İlim bulursan işte o an ittihad'a yönel, zira ilim silah, ittihad ise zırh gibidir"

باتحادگرانید و سیل را نگرید که هیچ نیست بجز قطره قطره های مطر

"İttihad'a yönelin ve sel olup akın, damla damla yağın yağmur ancak sel olur!"

باتحادگرانید و اتفاق کنید که اتحاد شما کم کند ز کفر اثر

"İttihad'a yönelin ve ittifak edin, zira İttihadınız küfrün etkisini azaltır..." [Erduş, 1384/2005 s.553]

Aynı ülkü ve söylem üzerine şiirleri olan bir başka şair ve siyaset adamı da M. Takî Bahâr (Melikü’ş-şuarâ)’dır. Bahâr, “İttihad-ı İslam” adını verdiği bir terkiib-i bendinde Müslümanlara şöyle seslenmektedir:

...

- جنبش ودوستی و وداد است روزیگرنگی و اتحاد است
“Hareket, dostluk ve sevgi [günüdür], gün birlik, beraberlik, ittihad günüdür!”
- ثروت و ملک و ناموس و مذهب چار چیزاست در ما مرکب
“Servet, mülk, namus ve mezhep, bizdeki ortak dört şeydir”
- ثروت و ملک و ناموس ما را برده این اختلافات مذهب
“Servet, mülk ve namusumuzu, alıp götürmüştür şu ihtilafat-ı mezhep!”
- اختلافات مذهب در اسلام روز ما را سیه کرده چون شب
“İslam’daki mezhep ihtilafları, günümüzü gece gibi karartmıştır”
- عزت ما به دو چیز بسته است اتحاد اول و بعد مکتب
“İzzetimiz iki şeye bağlıdır, ilki ittihad, diğeryse mekteptir”
- کاین دو، اول طریق ارشاد است روز یگرنگی و اتحاد است
“Bu ikisinin ilk yolu irşattır, gün birlik, beraberlik, İttihad günüdür”
- اجنبی یـا رگردد نگرده خصم، غمخوار گردد نگرده
“Ecnebi, dost mu olur, olmaz, hasım, kedere mi ortak olur, olmaz”
- آنکه بیمار را زهر داده است خود پرستار گردد نگرده
“Hastaya zehir veren, bakıcı mı olur, olmaz”
- و آنکه صد بی وفایی به ما کرد او و فـاـدار گردد نگرده
“Bize yüzlerce vefasızlık edenden vefa mı beklenir, beklenmez”
- زین خرابی که در کار ما هست سخت تر کار گردد نگرده
“Kökünden bozuk işlerimiz yüzünden, işlerimiz daha bir zorlu mu? Zorlu”
- زین سبب چاره صلح و سداد است روز یگرنگی و اتحاد است
“Öyleyse, çare barış, doğruluktur, gün birlik, beraberlik, ittihad günüdür!”
- هند و ترکیه و مصر و ایران تونس و فاس و قفقاز و افغان
“Hint, Türkiye, Mısır ve İran, Tunus, Fas, Kafkas ve Afgan”
- در هویت دو، اما به دین، یک مختلف، تن و لسی متحد، جان
“Hüviyette ikili din de ise bir, bedenler muhtelif ruh ise bir”
- جملگی پیـرو دین احمد جملگی تابع نص قرآن

“Hepsi Ahmed’in dininin takipçisi, hepsi Kur’an nassının tabisi”

موسلمى گر بگرید به طنجه مؤمنى نالد اندر بدخشان

“Tanca’da bir Müslüman ağlarsa, Bedehşan’da bir mümin inler”

آرى اين راه و رسم عباد است روز يكرنگى واتحاد است

“Evet, kulluğun yolu yordamı budur, gün birlik, beraberlik, ittihad günüdür!”

وقت حق خواهى وحقگزارى است روز ديندارى و روز يارى است

“Gün hak arama hak gösterme günüdür, dindarlık, dostluk günüdür”

حکم اسلام و حکم پيمير برتو و او وما جمله جارى است

“İslam’ın ve peygamberin hükmü, sen, ben ve cümlemiz için geçerlidir”

ما و اوى نبى باشد در اسلام کاین سخن ها زدشمن شعارى است

“İslam’da bizler onlar yoktur, bu sözler ancak düşman şiarıdır”

چار يار نبى صلح بودند زين سبب جنگ ما و تو خوارى است

“Peygamberin dört dostu, barış içindeydi, onun için bizlerin savaşı zillettir”

تيشه ريشه دين عناد است روز يكرنگى واتحاد است

“Dinin köküne vurulan darbe, inattır, gün birlik, beraberlik, ittihad günüdür!”

[ganjoor.net/bahar/tarjeebk/sh3]

İttihad-ı İslam ülküsü ile ilgili şiirler İran’da daha ziyade Kaçarlar döneminin sonlarında ve meşrutiyet yılları arasında kendini göstermektedir. Dönemin pek çok şairi vatanî şiirlerinin yanında Batı karşıtlığı veyahut İttihad şiirleri de söylemiştir. Bu şairlerden birisi de ülkesinde İran milliyetçiliği şiir ve tasnifleri ile tanınan Arif Kazvinî (1883-1994) dir. Kazvinî, İstanbul’a geldiği ilk günlerde Seyyid Cemâleddin Afgânî’nin “İslam Birliği” söylemine destek veren şiirler kaleme alarak Osmanlıların yanında bir siyasi tavır almıştır. Hatta Osmanlı-İran birlikteliği hususunda tasnifler icra etmiştir. Örneğin bu tasniflerinden birinde şöyle seslenmektedir;

کفر و دين بهم در مقاتله است پيشرفت کفر در نفاق ما است

“Küfür ve din savaş halindedir, küfrün ilerleyişi bizim ayrışmamızdadır”

کعبه یک خدا یک کتاب یک این همه دونیت کجا رواست

“Kâbe bir, Allah bir, Kitap bir, [peki] bu ikilik reva mıdır?”

Aynı tasnifin bir başka yerinde ise şöyle devam etmekte ve ittihad-ı İslam’a davet etmektedir;

بگذر از عناد، باید این که داد، دست اتحاد،

“Bırak inadı, [birbirimize] birlik elini uzatalım,”

کز آحد بیرون دست مصطفی است....

“[Zira]mezardan uzanan el, Mustafa'nın elidir...” [Başçı, 2014, s. 165-168]

Ancak Kazvinî Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi başlayınca İttihad-ı İslam düşüncelerinden vazgeçerek Osmanlı-Türk karşıtı bir tutum almıştır. [Başçı, 2014, s. 168]

Fars şiirinde İttihad-ı İslam söyleminin en önemli temsilcisi ise şiir defterlerini Farsça kaleme alan Pakistanlı düşünür Muhammed İkbâl'dir. Ümmetçi geleneğinde temsilcisi olan İkbâl ülkemizde bu yönüyle ziyadesiyle bilindiğinden bu makalede kendisinden şiir örnekleri vermektan kaçındık. Fars şiir ve edebiyatında Safeviler ve Afşarlar dönemi de dâhil tarihin pek çok evresinde İslam Birliği üzerine şiirler kaleme almış edipler hep olmuştur. Ancak bilhassa Kaçarlar döneminin sonuna gelindiğinde, İran edebiyatında, “millet”, “vatan” ve “özgürlük” yolundaki mücadeleler de gündeme gelmiştir. Bu aynı zamanda geleneksel Fars edebiyatındaki lirik ve benzeri özelliklerin bir tarafa bırakılarak, siyasal ve sosyal konuların irdelendiği modern bir şiir/edebiyat türünü ortaya çıkarmıştır. Ulusal duygular, halkı heyecana getirip harekete geçiren meseleler gazel, kaside ve farklı şiir türleri/kalıpları aracılığıyla kitlelere ulaştırılmıştır. Toplumda gelişmekte olan siyasal, kültürel ve sosyal değişiklikler hissedildikçe, dönemin kalem tutan elleri de değişmeye başlamış ve çeşitli ülküler üzerine şiirler yazmışlardır. Bu ülkülerden birisi de yukarıda örneğini vermeye çalıştığımız *İttihad-ı İslam* ülküsüdür ve bu ülkeye dair şiir yazmış şairlerden birisi de kuşkusuz Ağa Han-ı Kirmanî'dir.

2) Mirza Ağa Han-ı Kirmanî'nin Hayatı ve Siyasi Serüveni

Mirza Ağa Han-ı Kirmanî hk. 1270/1854 yılında Kirman'ın Berdsir nahiyesinde feodal bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Anne tarafından iki kuşak önce Müslümanlığı seçmiş Zerdüşt bir aileden geliyordu. İlk eğitimini Kirman'da tamamladı.[Aryenpûr, 1387, c.1 s. 390] Matematik, Hikmet, Mantık, Arapça ve Edebiyat derslerinin yanında İngilizce, Fransızca, Türkî ve kadim İran dilleri üzerine dersler aldı. [Kirmanî, 2001, s. 5]Hk. 1302/1885 yılında Kirman valisi Nasır'ul-devle Sultan Abdülhamid Mirza'nın (ö.1891) baskısından ötürü; Şeyh Ahmed-i Ruhi ile birlikte Kirman'dan İsfahan'a oradan da Tahran'a hicret etti. Bir süre Tahran'da Kuran ve Edebiyat Eğitimi verdi.[Kirmanî, 2001, s.d]Tahran'dan Reşt'e ve Bakü'ye oradan da yine Şeyh Ahmed-i Ruhi ile birlikte İstanbul'a geldi ve oradan Kıbrıs'a gitti. 2 Ay Kıbrıs'ta kaldı. Bahailik düşüncesinin etkisindeydi dolayısıyla orada İngiliz yanlısı Bahaîlerin önderi ve taraftarlarının *Ezeli* olarak adlandırdığı Subh-î Ezel Efendi'nin (1831-1912) kızıyla evlendi.⁴Bir süre sonra Kıbrıs'tan İstanbul'a geri döndü. Burada farklı ilmi ve kültürel çevrelerde bulundu. Türkçe ve Fransızcadan Farsça ve Arapçaya aynı şekilde Farsçadan Türkçeye çeviriler yaptı. *Ahter Gazetesi*'nde yazılar kaleme aldı. Fars Dili ve Edebiyatı, Arapça ve İslami bilimler hususunda dersler verdi. Derslerine katılanlar arasında dönemin Adliye Nazırı Hüseyin Rıza Paşa(1838-1904), Müze-i Hümayun Müdürü Halil Ethem Bey (1861-1938)ve ünlü

⁴ Bilindiği gibi Bahaîler, Seyyid Ali Muhammed Bab'ın taraftarları olarak ikiye ayrılırlar. Mirza Hüseyin Ali Han Bahaullah taraftarları ki bunlar Rus yanlısı idi. Birde Mirza Yahya Subh-i Ezel taraftarları ki bunlarda İngiliz taraftarıydı. Bkz: Cezani, Bijen [2014], *İran Meşrutiyet Devrimi, Güçler ve Amaçlar*, s. 207, İstanbul: Kaynak Yayınları. Ayrıca Bahailik ve dönemin Bahaîleri ile ilgili geniş bilgi için bkz: Nazif, Süleyman [2014] *Nâsiruddin Şah ve Bâbiler*, Haz: A. Ergun Çınar, İstanbul: Kitabevi

oryantalist C. Huart (1854-1926) gibi isimler vardı. Münif Paşa (1830-1910) ile yakın dost olmuş, Jön Türklerin fikirlerini tanıma fırsatına bulmuştu. [Ademiyet, 1357, s.24-26] Mirza Hasan Hanı-ı Habir'ül Mülk ve Ahmed Ruhi ile birlikte Seyyid Cemâleddin Afgâni'nin sohbetlerine katıldı. Bu sohbetlerde Afgâni ile Bahailik üzerine tartışmaları oldu. Afgâni'nin sadece İttihad-ı İslam fikrinden etkilendi. [Kirmanî, 2001, s. 5] Afgâni'nin öncülüğünde Osmanlı, İran ve Afgan düşünür ve devlet yetkililerinden⁵oluşan İttihad-ı İslam Encümeni içinde aktif rol aldı.[Devletabadi, 1361, c.1 s.99] Afgâni'nin Necef, Samerra ve İran'ın Şii ulemasına mektuplar göndererek onlardan İttihad-ı İslam ve Sultan Abdülhamid için destek istemesine yardımcı oldu.⁶ Öyle ki bu mektupların pek çoğunda Nasıreddin Şah'ın baskıcı rejimini de en ağır şekilde eleştiriliyordu. Mektuplara verilen cevaplar Osmanlı Sultanına rapor ediliyordu. Encümenin faaliyetlerinden rahatsızlık duyan İran Şahı dönemin Dersaadet Sefir-i Kebiri Alâ'ul-mülk'ü (1852-1925) Sultan'a göndererek sözkonusu kişilerin iki yıl önce baş gösteren Ermeni ayaklanmasına destek veren kişileri olduğunu; onları İran'a teslim ederse, karşılığında İran'a kaçan Ermeni çetelerinden bazılarını Osmanlı'ya teslim edebileceğini vaad etmişti. Bu durum üzerine hk. 1313/1895 yılında Kirmanî, Ruhi ve Habir'ül Mülk'ün Osmanlı devletine iltica talepleri Bab-ı Âli tarafından reddedildi. Hemen akabinde; göz hapsinde tutulmak üzere İstanbul'daki mallarına da el konulmak suretiyle Trabzon'a sürgün edildiler. Cemâleddin Afgâni'nin müridi olan ve İran'da dıçar olduğu mezalim yüzünden İstanbul'a iltica etmiş Mirza Rıza Kirmanî adlı genç tarafından öldürülen Nasıreddin Şah suikastından sonra [Nazif, 2014, s 42-43] Kirmanî ve arkadaşları Osmanlı ve İran arasında diplomatik krize neden oldu. Daha büyük sıkıntılara sebebiyet vermek istemeyen Osmanlı Devleti Kirmanî ve arkadaşlarını İran'a teslim etti. Seyyid Cemâleddin, Bab-ı Âli nezdinde her ne kadar bu iadenin önüne geçmeye çalışsa da başarılı olamadı. [Devletabadi, 1361, c.1 s.166] Hk.1314/1896 yılının Sefer ayında/18 Ocak 1896'da Kirmanî ve arkadaşları Veliahd Muhammed Ali Mirza'nın (1835-1887) emri ile Tebriz'in Şeşgelân mahallesinde Babilik suçlaması ile idam edildiler. [Aryenpûr, 1387, c.1 s.391] Böylelikle Kirmanî 44 gibi genç bir yaşta hayata gözlerini yummuştu.

3) Eserleri, Fikri ve Edebi Kişiliği

Şüphesiz Kirmanî İran'ın aydınlanma dönemi/dovre-i bidari adı verilen zamanın en gözde düşünürlerindendi. Bunu eserlerindeki derin manalardan anlamak mümkündür. İran Modern tarihinin en önemli isimlerinden Feridun Ademiyet'in (1920-2008) onunla ilgili temel değerlendirmesi de bu iddiamızı güçlendirecek niteliktedir: “Ağa Han-ı Kirmanî, İran'ın hikmet-i cedid alanındaki öncülerindendir. Hikmetin, geleneksel kalıplardan çıkarılarak özgün bir biçimde pozitivizm temelli ele alınmasını sağlayan ilk kişidir. Medeniyet felsefesi ve toplum bilimi kavramlarını ilk olarak İran'da o gündeme getirmiştir. Medeni kurumları medeniyetin farklı yüzüyle tartışabilmiş biridir. İran felsefe tarihinin ilk kuramcısı, gelenekselci tarih yazımının ilk yapı bozucusudur. İran dönüşüm tarihini İslam

⁵ Söz konusu encümende Osmanlı'yı temsilen Hüseyin Rıza Paşa (1838-1904) gibi isimler yer almıştır.

⁶ Gönderilen bu mektupların sayısı 600 civarındadır. Bkz: Özcan, Azmi, [2001] *İttihad-ı İslam*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.23 s.473

medeniyeti sistemi içerisinde irdelemiş ilk kişidir. Zamanın siyasal, kültürel ve sosyal fenomenoloji mecmualarını tarih geçmişi içerisinde değerlendirmiştir. Geçen yüzyılın en güçlü sosyal yazarıdır. Milli bir şair, geleneksel edebiyat eleştirmeni ve yenilikçi edebiyatın temsilcisidir. Modern edebiyat felsefesini başlatan ilk kişidir. İran nasyonalizmi ve ulusçuluğunun önemli düşünürlerindedir. Sömürgecilik karşıtı ama aynı zamanda Avrupalı medeni kurumlarının doğudaki sesi olmuştur. Meşrutiyete gidilen yolda devrimci bir mütefekkir, sosyalist bir insan dostu olmuştur. Dünyanın çeşitli ülkelerindeki bilim insanlarını bu cümleden; Türkiye’de Niyazi Berkes ve Şerif Mardin gibi dahi düşünürleri etkilemiştir...”[Ademiyet, 1357, s.2]Fransız aydınlatma dönemi fikriyatçıları ile Jön Türklerin ilerici fikirlerinden etkilenmiştir.[Ademiyet, 1357, s.225]

Bahailik ve Şeyhlik hususunda ünlü İngiliz oryantalist Edvard Browne’ı etkilediği Browne’nın kendisi ile defalarca yazıştığı bilinmektedir. Browne; “*Materials For The Study Of The Ba’bi Religion*” adlı eserini bu yazışmalardan sonra kaleme almıştır. Ancak Browne, kendisi ile yaşadığı kimi görüş ayrılıkları sebebiyle Kirmanî’nin adını anmak istememiştir. [Kirmanî, 2000, s.32]

Kirmanî, edebiyatta realizmin savunucularındandır. Bu açıdan edebi hayatını gelenekselci taklidi anlayış ile yenilikçi ve yapı bozucu modern anlayış şeklinde iki döneme ayırmak mümkündür. *Ahter Gazetesi*’nde yayınlanmış yazıları ve farklı dillerden çevirdiği tercüme eserleri ve belli başlı kimi küçük risaleleri dışında telif ettiği önemli eserler şunlardır:

3-1- Rıdvan: Kirmanî’nin 25 yaşındayken yazmaya başladığı edebi eseridir. Kitap Sadi’nin *Gülistanı* şeklinde nazım ve mensur şeklinde yazılmıştır. Eseri 1887 yılında İstanbul’da tamamlamıştır. Bir dibace, geniş bir mukaddime ve dört mevsimi andırması için dört bölüm/mevsimden son olarak da bir hatimeden oluşur. Eserde toplam 354 kısa hikâye vardır. İlk bölümün adı “*Der Saadet/İstanbul*”dur. Sultan Abdulhamid’e “*Halife-i Zaman*” diye hitap ederek ithaf ettiği Rıdvan kitabının dibacesinde halife/Sultan ile ilgili Arapça şu beyitler yer almaktadır.

حوت المعالی و المفاخر بلدة سلطانها عبدالحميد الثاني

“Yüce ekselansları ve ülkenin iftihar, ol sultan Abdulhamid-i Sâni’dir”

هی کاسمها دار السماده مالها فی مدن میدان الوجود مدانی

“İsmi gibi var olan mutluluk kaynağıdır, varlık meydanındaki madenin özüdür.”

Ayrıca aynı dibacede “*Hazret-i Âsaf Câh-ı Meârif -penâh*” diyerek Münif Paşa’dan (1830-1910) da söz etmektedir. [Kirmanî, *Rıdvan*, yazma eser, kod; 509473, v. 7-8]

3-2- Reyhan: Eserin tam adı; “*Kitab-ı Reyhan-ı Bûstan Efrûz ber Terz û Tertib-i Edebiyat-ı Ferengistan-ı İmrûz*” dur. Taslağı yazar tarafından İstanbul’da çıkarılmıştır. Trabzon’da sürgünde olduğu günlerde yazımına başladığı eserin ilk sayfasında “...be hengâm-ı tevakkuf Trabzon-e tereb efüzün şehri zilkade-ül haram 1313/1895 ...” diye not düşerek yazım yeri ve tarihini belirtmiştir. Kirmanî’nin son eseridir. Eser klasik edebiyat tenkitleri ile doludur. Öyle ki yazar bu eserinde; *Rıdvan* adlı eserinde Sadi’yi taklit ettiği için

kendisini bile eleştirmektedir. Eseri tamamlayamadan İran'a teslim edilmiş ve hemen akabinde de idama çarptırılmıştır. [Ademiyet, , 1357, s.51-52]

3-3- Salar-nâme veya Name-i Bastan:1313/1895 yılında Trabzon'da sürgündeyken Firdevsi'nin Şahnamesi vezninde yazdığı manzum bir eserdir. Eser bir tür tarih mecmuasıdır. Bu eserde özellikle İslam öncesi İran kültür ve medeniyetine olan ilgisini gösterir. Firdevsi'yi bolca över. Ölümünden sonra 1316 /1898 yılında bazı eksiltme ve ilavelerle birlikte Şiraz'da iki cilt olarak *Salar-nâme* adıyla basılmıştır. [Aryenpûr, 1387, c.1 s. 391-392] Meşrutiyet döneminde eserden çıkarılan kimi siyasi ve politik makale ve şiirler daha sonra Nazımûl-İslam-ı Kirmanî tarafından basılmıştır. [Kirmanî, Nazımûl-İslam, 1377, c. 1 s.12]

3-4- Ayine-i Sûhenverî veya Name-i Sûhen:1307 /1890 yılında Fars edebiyatı tarihi ile ilgili kaleme aldığı eseridir. Nüshası kayıptır.[Ademiyet, 1357, s.53]

3-5- Ayine-i İskenderî veya Tarih-i İran-ı Bastan: Umumi İran tarihini başlangıçtan Kaçarlar dönemine kadar yazdığı eseridir. 1309/1892 yılında tamamlamıştır. Antik dönem İran tarihinin, oryantalist bir kalem tarafından değil, bir İranlı tarafından yeni bilimsel metotlarla yazıldığı alanındaki ilk eserdir. Öyle ki kendisinden sonraki eserlerin yazımında birincil kaynak olarak kullanılmıştır. 1326/1948 yılında Tahran'da iki cilt olarak basılmıştır. [Ademiyet, 1357, s.55]

3-6- Cenge Haftad û Du Millet: Jacques-Henri Ber'nardin de Saint-Pierre'nin (1737-1814) "*Le Cafe de Surate*" (1790) adlı eseri üzerine kaleme aldığı eseridir. Hindistan'ın liman kenti Sorat'taki bir kahvehanede; farklı din ve mezheplere mensup kişilerin aralarında geçen diyalogları İslam inancı ile karşılaştırdığı uzun bir risaledir. İlk olarak 1924 yılında Berlin'de basılmıştır. [Ademiyet, 1357, s.62]

3-7- İnşallah û Maşallah: Şeyhi tarikatı mensuplarının "*İnşallah*" ismiyle kendi inançlarını anlattıkları bir risaleyi Osmanlı padişahı Sultan II: Abdülhamid'e ve devletlü paşalara hediye etmeleri üzerine Kirmanî'nin Şeyhi tarikatını mizahı dille tenkit ettiği toplam 27 sayfalık bir reddiyedir. Eserleri arasında en iyilerinden sayılır. 1893 yılında İstanbul'da yazmıştır. Eserde İttihat-ı İslam Encümeni üyelerinin söz konusu tarikat hakkındaki düşünceleri de yer almaktadır. Tıpkıbasımı mevcuttur. Son dönem Osmanlı devletinin Şeyhilik tarikatı ve inanışlarına yaklaşımı hususunda da oldukça önemli bilgiler iktiza eder. [Kirmanî, 2001, s.1] Söz konusu eserin Mirza Malkom Han'ın eseri olduğu yönünde de bilgiler mevcuttur. [Ademiyet, 1340, s.174]

3-8- Seh Mektup: Ahundov'un (1812-1878) "*Mektubat*" eserine benzer bir şekilde kaleme aldığı eseridir. Hatta Kitabın bazı kısımları mezkûr Mektubat'ın tekrar yazımı gibidir. Ancak mezkûr kitaptan daha hacimlidir. Kitap, Arap milliyetçiliğine sert eleştirilerle birlikte, nasyonalizm düşüncesinin en uç örnekleri ile doludur. Bu eserinde İslam öncesi İran kültür ve medeniyetinden övgüyle söz etmektedir. Bahram Choubine tarafından tashih edilerek Almanya'da basılmıştır. [Kirmanî, 2000, s.1-7]

3-9- Risaley-i Sed Hitabe: *Seh Mektup* eserinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Ancak Ahundov'un eserinden bağımsız olarak kaleme alınmıştır. Yaklaşık kırk iki hitabesi eksiktir. Eser tıpkı *Seh Mektup* gibi Arap karşıtlığı ile doludur. [Aryenpûr, 1387, c.1 s. 392]

3-10- Tekvin ve Teşrii: Medeniyet ve cedid ilimler felsefesi alanında bir dibace ve geniş bir mukaddimenin yanı sıra iki “*daire*”den oluşan eseridir. İçerisinde fizik kaidelerinin yanı sıra tabiat ve madde kurallarının medeni ictima sistemine tatbiki söz konusudur. Eldeki iki nüshası da eksiktir. [Ademiyet, 1357, s.65]

3-11- Haşt Bihışt: Babailik düşüncesi ile İslam düşünce ve öğretilerinin bir tür karşılaştırılması olan eseridir. Metafizik konularını da işlemiştir. Bu kitabı Brown’un tavsiyesi üzerine Şeyh Ahmed-i Ruhi ile birlikte İstanbul’da kaleme almıştır. [Kirmanî, 2001, s.1-7]

Bu eserler dışında başta Malkom Han (1833-1908) ve Yahya Devletabadi (1863-1940) olmak üzere farklı kişilerle yazıştığı mektuplarda en az yazdığı eserler kadar önemlidir. Ağa Han-ı Kirmanî’nin adı, Tâlibof (1834-1911), Hacı Zeynelâbidîn-i Merâgeyî (1838-1910), Mirza Malkom Han (1833-1908), Mirza Habib-i İsfehânî (1835-1891) gibi isimlerle birlikte; yazı dilini konuşma diline yaklaştırmaya çalışmış isimler arasında gösterilir. Hatta Türkiye’de Cumhuriyet dönemindeki harf inkılabına ilham olacak harf devriminin ilk taslağını hazırlamış Mirza Malkom Han gözetimindeki ekipte yer almış ve bu anlamda Ahundov’un projelerini idame ettirmiştir.⁷

4) Sultan Abdülhamid ve İslam Birliği ile İlgili Kasidesi

Kirmanî, özellikle İstanbul’da bulunduğu dönemde İttihad-ı İslam projesine dair düşüncelerini bazı şiirlerinde dile getirmiştir. Gerek Sultan II. Abdülhamid’e olan hayranlığı gerekse de Nasıreddin Şah’a karşı düşmanlığını aşağıdaki mesnevi kalıbındaki *failatûn failatûn failûn* vezninde ve bahr-ı hezec ölçüsünce söylediği uzun kasidede dile getirir. Hamaset yönünde bulunan kasidede Kirmanî, ilk olarak Nasıreddin Şah’a imayla seslenerek; hünerli kişilere –ki kendisini de bu hünerli/maharetli kişilerden birisi olarak görmektedir- dokunmamasını istemektedir:

تو تا باشی ای خسرو نامور مرنجان کسی را که دارد هنر

“*Sen ey meşhur Şah! [Nasıreddin], var olduğun sürece sakın hüneri olan kişiye [bana] eziyet etme!*”

Elitist bir bakış ile kendisini tanımlayan şair, neden dokunulmaz olduğunu ise aşağıdaki şu bireysel ahlaki normlar üzerinden açıklar:

ز گیتی نجستم به جز راستی نگشتم به گرد کم و کاستی

“*Zira ben dünyada doğruluktan gayrı bir şey dilemedim/aramadım. Azın, pespayeliğin etrafında dolanmadım*”

Ardından vermek istediği mesajı özetlercesine kendisinin sadece İslam ehlinin saadet ve hayrını dilediğini, bu ülkeye canı gönülden bağlı olduğunu dillendirir.

⁷ Ahundov ve Mirza Malkom Han’ın Osmanlı topraklarında harf devrimi girişimleri için bkz: Ademiyet, Feridun, [1349], *Endişehayi Mirza Fethali Ahundzâde*, Tahran: İntişarat-ı Harezmi, s.86-107 aynı şekilde; Ademiyet, Feridun, [1340], *Fikr-e Azadi ve Mukaddime-i Nehzet-i Meşrutiyet*, Tahran: Çap-e Taban, s.95-149

İslamiyan/İslamcılar olarak izah etmeye çalıştığı ve bizimde İslam ehli olarak çevirdiğimiz bu kavram ise İttihad-ı İslam veya İslam Birliğini savunanlara verilen isimdir:

همه خير اسلاميان خواستم دلم را به نيکی بياراستم

“Her daim İslam ehlinin hayrını diledim. Gönlümü iyilik ve hayırla bezedim”

İslamiyan/İslamcıların birliğine ise aşağıdaki beyitte en açık şekliyle vurgu yapar ve ardından gelen beyitte de bunun nasıl olması gerektiğini, önceliğin hangi ahlaki hasletle yapılmasını izah eder:

همه خواستم تا که اسلاميان به وحدت ببندند یکسر میان

“Daima İslam ehlinin büsbütün vahdeti kuşanmasını arzuladım”

همه دوستی با هم افزون کنند ز دل کین دیرینه بیرون کنند

“Dostluğu öne çıkarmalarını, kökleşmiş düşmanlıkları yürekten söküp atmalarını diledim”

Batı ve sömürgecilik karşısında İslam ehlinin birlik olmasını salık veren şair, bunun Müslüman halkların haysiyet ve şerefini artıracığına aynı şekilde aralarında ki diğer ihtilafları da en aza indireceğine veya tamamen ortadan kaldıracağına inanır:

مر اسلاميان را فرايد شرف نفاق و جدایی شود بر طرف

“İslam ehlinin şerefi artarsa; [aralarındaki] nifak ve ayrılık bertaraf olur”

Aşağıdaki beyit ve beyitlerde ise Kirmanî, Sultan Abdülhamid’in ismini zikrederek ondan ve öncüsü olduğu İttihad-ı İslam’dan söz eder. Ancak burada dikkat çeken önemli bir husus vardır. O da Kirmanî’nin bu İttihada dini veya mezhebi bir ittihat olarak değil tamamen siyasi hedefleri amaçlayan bir birliktelik olarak bakıyor olmasıdır ki bu da bize söz konusu ittihadın Şii-Sünni birlikteliğini amaçlamadığını, sadece siyasi saiklerle tasarlanmış bir birlikteliğin/ortak hareketin hedeflendiğini göstermektedir. Ayrıca beyitte şair, “yüce padişahlar” diyerek bir anlamda İran Şah’ın Sultan Abdülhamid’in İttihad-ı İslam projesine destek vermesini arzular. Bu ifade ayrıca İran Şah’ına [Nasîreddin] örtülü bir mesajdır.

در اسلام آید به فر حمید یکی اتحاد سیاسی پدید

“Ve İslam’da [Sultan Abdül] Hamid’in inayetiyle siyasi bir ittihat görünür”

شود ترک ایران و ایران چو ترک نماد دونی در شهان سترک

“Türk olur İran, İran olur Türk gibi, yüce padişahlar [arasında] ikilik bertaraf olur”

Sonraki beyitlerde ise şair, Seyyid Cemâleddin Afganî ile birlikte İslam dünyasındaki nüfuzlu tanıklarına gönderdikleri mektuplardan söz eder. Özellikle Şii ulemaya, İran, Necef, Samerra gibi önemli Şii merkezlerine gönderilmiş bu mektuplarda mezhep ayrılıklarının bir tarafa bırakılması istenmiş, İttihad-ı İslam sancağı altında Sultan Abdülhamid’in bu çağrısına uymaları beklenmiştir. Şair, söz konusu mektuplara gerek İran’dan gerekse Irak’tan olumlu cevap aldıklarını da belirtir: Birlik olduğu takdirde

Müslümanların düşman olarak addedilen Batı/küfür karşısında başarıya ulaşabileceklerini düşünen şair, bu konuda “İslam’ın Sultanı” olarak nitelediği Sultan Abdülhamid’e de açıkça biat edilmesini ister:

همان نیز داندگان عراق به سلطان اعظم کنند اتفاق

“Aynı şekilde Irak’lı âlimlerde yüce Sultan’la [Abdülhamid] ittifak etsinler”

ز دلها زدايند اين كينه زود نگويند سنى و شيعى كه بود

“Gönüllerindeki kini derhal temizlesinler, Şii kimdir? Sünni kimdir demesinler!”

وزان پس بگيرند گيتى به زور زجان مخالف برآرند شور

“Sonrada birlikte güç ile dünyayı ele geçirsinler, Dünyayı düşmanın başına dar etsinler”

آيا چند آزاده مرد گزين نيشتيم پس نامه های متين

“Kim bilir kaç metin, mektup yazdık; o yüce himmetli özgür kişilere;”

روانه نموديم سوى عراق كه برخيزد از عالم دين نفاق

“İslam âleminde bu nifak kalksın [artık dedik] Irak’a gönderdik”

به نیروی دادار جان آفرين همه بر نهادند امضاء بر اين

“Canı var eden Allah’ın kudreti ile hepsi o mektuplara imzalarını attılar”

به بخشيد حسن اثر نامه ها كه خام و نپخته نبد خامه ها

“O mektuplar hüsn-i eser bıraktı, [zira mektupların yazıldığı] mürekkep ham mürekkep değildi”

سپاسم ز یزدان پیروزگر كه اين نخل امید شد بارور

“Zafer lütfeden Allah’a minnettarım ki umut ağacım onun sayesinde bereketlendi”

نوشتند ز ایران و هم ز عراق كه از دل بشستيم گرد نفاق

“Hem İran’dan hem de Irak’tan [cevap] yazdılar; “gönlümüzdeki nifak kirini temizledik!”

همه جان فداى شريعت كنيم به سلطان اسلام بيعت كنيم

“Şeriata canlarımızı feda edelim, İslam sultan’ına [Abdülhamid] biat edelim”

گذاريم قانون بیگانگی بگیريم آئين فرزانیگی

“[Şu] ecnebi kanunları bir tarafa bırakalım, ilmin irfanının yolundan gidelim”

از این پس همه کفر سازیم پست بیاریم گیتی سراسر به دست

“Bundan sonra küfrü pest eyleyelim, dünyayı hep beraber ele geçirelim”

Şair, İslam Birliği ülküsünün Müslümanlar için çok geç kalınmış bir ülkü olduğuna işaret ederek; Birlik olunduğu takdirde İslam medeniyetini oluşturmuş devletlerin geçmişte

yapamadığı önemli bir işin yapılmış olacağına vurgu yapar. Bu bağlamda geçmişteki Müslüman devletleri de birlik olamadıkları için yadırgar:

کسی از سلاطین اسلامیان ز عباسیان تا به عثمانیان

“İslam sultanlarından, gerek Abbasilerden, gerek Osmanlılardan”

ز سامانی و دیلمی ز سلجوق و خوارزم و فاطمی

“Ne Samanilerden, ne Deylemilerden, ne Selçuk, Harezmi, ne Fatimilerden”

ز صدر سلف تا به گاه خلف موفق نگردید بر این شرف

“Ne haleften ne seleften; hiç kimse bu şerefe nail olamamıştır...”

مگر اندر این عصر کامد پدید چنین طرح محکم ز رأی سدید

“Lakin artık şu asırda güçlü bir görüşten böylesine sağlam bir amaç ortaya çıkmıştır”

Bundan sonra Şair, Nasıreddin Şah'ı hedef alarak onu en sert şekilde eleştirir. Dinsizlikle, mezhepsizlikle ve şirk ile nitelendirdiği Şah'ın İslam Birliğine düşman olduğunu söyler. Bunu söylerken de Şah ile amansız mücadele ettiği için kendisinin düşman görüldüğünün altını çizerek Şah'ın kendisini ve arkadaşlarını ölümle tehdit ettiğini belirtir. Ölümün kendisi ve arkadaşları için iftihar olacağını zira İttihad-ı İslam sancağı altında olduklarını önceler. Ölseler bile kendilerinden geriye İslam birliği gibi ulvi bir miras bırakacaklarını söyler. Şah'a tavsiye olarak ta İslam Birliği ülküsü önünde engel olmamayı salık verir. Bunu yapmadığı takdirde kendisi [Şah] aleyhine şiir ve yazılar yazmaya devam edeceğini belirterek Nasıreddin Şah'ı tehdit eder.

اگر شاه را بود حسی نهان مرا ساختی بی نیاز از جهان

“Eğer Şah [Nasıreddin] gizli de olsa böyle bir his/amaç taşısaydı, beni dünyadan biniaz ederdi”

مگر از مسلمانیش بود بهر به نیکی مرا شهره کردی به دهر

“Müslümanlığı ona fayda sağlamamıştır, beni dünyaya iyilikle şöhret etmiştir”

چو در خون او جوهر شرک بود ز توحید اسلام خشمش فزود

“Kanında şirk cevheri var olduğundan, İslam birliğine öfke duymaktadır”

پشیزی به از شهریاری چنین که نه کیش دارد و نه آئین و دین

“En değersiz şey bile böylesi bir şahlıktan evladır ki ne ideali vardır onun, ne mezhebi ne de dini...”

مرا بیم دادی که در اردبیل تتم را به زنجیری بندی چو بیل

“Erdebil’de “seni filler gibi zincire vuracağım” diyerek korkutmak istedin beni”

ز کشتن نترسم که آزاده ام ز مادر همی مرگ را زاده ام

“Bil ki ölümden korkmazım ben, özgürlükçüyüm zira. Annemden ölümlü doğdum ben”

کسی بی زمانه به کیتی نمرد بمرد آن که نام بزرگی نبرد

“Bu zamanda kimse zamansız ölmemiştir, kendisiyle büyük bir isim götürmemişse kimse, işte asıl o ölüdür”

نمیرم از این پس که من زنده ام که این طرح توحید افکنده ام

“[Dolayısıyla] Bundan sonra ben ölmezim [zira] ben; “İttihat/tevhid” amacını gütmüşüm”

به گوش از سروشم بسی مژده هاست دلم گنج گوهر قلم ازدهاست

“Dinle bak, sözümde nice müjde var benim, gönlüm cevher hazinesidir, ejderhadır kalemim benim”

پس از مردنم هست پایداری که جاوید باشد مرا زندگی

“Ölümden sonra sonsuzlaşırım, hayat benim için cavidân olur”

پس از آن بگویند نام آوران سرایند با یکدیگر مهتران

“Öyleyse ölümünden sonra ey şairler, ey büyükler deyin ki;”

که کرمانی راد پاکى نهاد همه داد مردى و دانش به داد

“Kirmanî, kendinden geriye yüce bir ideal bıraktı, yiğitliğini ve bilgisini adalete sarf etti”

پس از سیزده قرن پر اختلاف نمودار کرد او ره ائتلاف

“İhtilafı geçen on üç asrın ardından itilaf/ittihad yolunu o [Kirmanî] bize gösterdi”

به توحید دعوت نمود از دونى به پیچید از کژی و چادونى

“İkilikten birliğe davet etti o bizi, sapkınlıktan ve yanlışlıktan o çevirdi bizi”

مرا آید ز مشتری آفرینن که بودم فداکار دین مبین

“Dini mübin için fedakârlılarda bulunduğumdan, müşteriden/gökyüzünden bana afezinler yağar”

نشینند و گویند پیران راد به نیکی نیارند نام تو یاد

“[Oysa] aksakallı kerim insanlar oturup konuştuklarında ise senin adını pek hayırla anmayacaklar”

که شه ناصرالدین بود یار کفر از او کرم گردید بازار کفر

“Nasıreddin Şah küfrün hamisi olmuştur, onunla Küfrün pazarı canlanmıştır, [diyeceklerdir]”

تو ای شه چنین راه دین سد مکن به خیره همی نام خود بد مکن

“Sen ey Şah [Nasıreddin]din yoluna bu şekilde sed olma, boş yere adını kötüye çıkarma”

که ناگه بر آری دلم را زی جای همه دودمانت بر آرم ز پای

“Nagehan yüreğimi yerinden söker, tüm hanedanlığını alt üst ederim”

به سفتم گوهر های نا سفتی

بگویم سخنهای نا گفتی

“Söylenmemiş laflar ederim, işlenmemiş inciler delerim”⁸

چگونه به شام آوردند سر

که چون بود بیخ و تبار قجر

“Kaçar’ın aslı kökü nedir ne değildir [der], Şam’a nasıl baş eğdirildiklerini [söylerim]”⁹

ز شام از برای چه بگریختند

به تاتار بهر چه آمیختند

“Tatarlarla nasıl karıştıklarından, Şam’dan nasıl kaçtıklarından [bahsederim]”

که بیخ و تبارت پریشان شود

مبادا که آن نامه افشان شود

“Açtırma o mektubu bana, [zira açacak olursam] hanedanının kökü perişan olur”

ز کینه فراموش سازی مرا

همان به که خاموش سازی مرا

“En iyisi mi senin beni sessiz tutmandır, bana olan kinini unutmandır.” [Kirmanî, 1377, c. 1 s. 330-332]

Sonuç

İran entelijansyası; aydınlama çağında en büyük etkileşimi Osmanlı ile yaşamıştır. İslam geleneğine sahip Osmanlı ve İran, içinde buldukları işgaller, fikri ve fiziki değişimler karşısında zaman zaman ortak anlayışlara ve ideolojilere başvurmuşlardır. Onların ortak ideolojilerden birisi de *İttihad-ı İslam* ideolojisidir. İranlılar bu ideolojinin her ne kadar Sultan II. Abdülhamid’ten önce Nadir Şah (1688-1747) tarafından ortaya atılmış bir ideal olduğunu öne sürseler de, Sultan II Abdülhamid döneminde daha görünür hale getirilmiş bu ideolojiye; İran entelijansyasının yadırganmayacak ölçüde katkısı olmuştur. Öncesinde düşmana/Batiya karşı yekvücut olmak gerekliliği ile ortaya atılmış bu düşünce sonraki yıllarda yerini millî anlayışlara ve ulus devletlerin temellendirilmesi sürecine bırakmıştır. Osmanlı ve İran’daki ardı ardına gelen değişim süreçlerinde hiç şüphesiz siyasetle ilgilenen edebiyatçıların oldukça etkin bir rolü olmuştur. Bu edebiyatçılardan olan Kirmanî’de edebi/fikri eserlerini “*sanat toplum içindir*” anlayışı içerisinde halka ve bölgeyi ilgilendiren sorunlara adanmış bir şairdir diyebiliriz. Ayrıca Kirmanî’nin, Farsça gibi edebi yönü güçlü bir dilde “*İttihad-ı İslam Şiirleri*” olarak da nitelendirilebilecek bir şiir türünün öncüleri arasında olduğu da söylenebilir. Siyasi ve politik hedefler, tarihsel ve dini aidiyetlere dayandırılmak suretiyle, bilhassa edebiyatın da yardımı ile bir tebliğ türü olarak kullanılmıştır. Türkiye ve İran gibi ülkelerin siyasi ve tarihsel değişimlerinde edebiyatın etkisi oldukça fazladır. Hatta yukarıdaki İttihad-ı İslam şiirlerinde de görüldüğü gibi kimi zaman şiir ve edebiyat bu ülkelerde bir iç mesele

⁸ Fars edebiyatında inci delmek şiir söylemek, dizeler dizmek anlamına gelir.

⁹ Kaçarların Moğol ırkından geldiğini savunan tarihçiler, İlhanlıların yıkılmasının ardından 1335’te bu ailenin toplu olarak Suriye’ye sürüldüğünü oradan tekrar İran’a getirildiklerini yazmışlardır. Bkz: Sipih, M. Ali, *Tarih-i Kaçâriye*, c. 1 s. 311. Şair yukarıdaki söz konusu beyitlerde eski defterleri açmakla tehdit ettiği Şah’a üstü örtülü bir şekilde asıllarının Moğal/Tatar ırkından geldiğini –ki bu Şairin yaşadığı toplumda vahşi olmakla eşdeğerdir– göçebe bir hayat yaşayarak farklı egemenliklerin boyunduruğu altına girmiş bir aile olduklarını hatırlatarak Şahı küçük düşürmeye çalışıyor.

olmaktan çıkıp; devletlerarası ve bölgesel bir boyut kazanmıştır. İran'ın aydınlanma çağı edebiyatında, Osmanlı ve Türkiye'yi yakından ilgilendiren sosyal, siyasal, kültürel, tarihsel ve dinsel meseleler oldukça fazladır. Söz konusu meselelerin edebiyattaki yansımalarını veya bizatihi kendisini bulup çıkarmak iki ülkede de var olan anlayış/algılayış ve bakış açılarının kaynağını ve çıkış noktasını belirleyeceği gibi günümüz meselelerinde de yol gösterici olacaktır.

KAYNAKÇA

Ademiyet, Feridun, [1357], *Endişehayı Mirza Ağa Han-ı Kirmanî*, Tahran: İntişarat-ı Peyam

Ademiyet, Feridun, [1340], *Fikre Azadi ve Mukaddime-i Nehzet-i Meşrutiyet*, Tahran: Çap-e Taban

Ademiyet, Feridun, [1349], *Endişehayı Mirza Fethali Ahundzâde*, Tahran: İntişarat-ı Harezmi

Aryenpûr, Yahya, [1387] *EzSeba Ta Nima, Tarih-e Sed û Pencah Sale Edeb-i Farisi*, Tahran: İntişarate Zuvvar.

Başçı, Veysel [2014]. *Hajv û Nazireguyihaye Siyasi-İctima-Beyn-i İran û Osmanî Der Dovreye Meşrute*, Tahran: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Cezani, Bijen [2014], *İran Meşrutiyet Devrimi, Güçler ve Amaçlar*, İstanbul: Kaynak Yayınları

Devletabadi, Yahya [1361], *Hayat-ı Yahya*, c.1 Tahran: İntişarat-ı Attar

Emir Erduş, Muhammed Hüseyin[1384] *Teamuli ber Meseleyi Vahdete İslami, ez Dirbaz ta Diruz ba Tekiyeh ber Conbeşe İttihad-ı İslam*, Tahran: Mecme-i Cihani Takribe Mezahib-e İslami

El-Hûlu, Seyyid Müştak [1380]. *Nakşe Seyyid Cemâleddin Esedabâdî der Tehevûlat-e Siyasi ve İctima-i İran*, Tahran: İntişarate Abid

Ganjoor.net/bahar/tarjeebk/sh3 Erişim tarihi: 09.12. 2016

Huyugüzel, Ömer Faruk, Çağın, Şerife,[2006]. *Eşref, Bütün Eserleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları

Karaman, Hayrettin[1994],*Cemâleddîn-i Efgânî, DİA, c.10 s.456-459*

Kirmanî, Mirza Ağa Han [2000]*Risaleyi Sad Hitabe*, Haz: Mahcub, Muhammet Cafer,Tahran:Neşre Kitap

Kirmanî, Mirza Ağa Han[2001]*Haşt Bihişt*, Tahran: Çap-ı Ofset

Kirmanî, Mirza Ağa Han [2000] *Seh Mektup*, Haz: Cubine,Behram, Germany: Nima Verlag

- Kirmanî, Mirza Ağa Han, *Rıdvan*, Noshaye Hatti/Yazma Eser, kod; 509473 Tahran: Kitaphaneyi Dijitali Kitaphane ve Muzey-i Merkeze Esnade Meclis-i Şura-i İslami
- Kirmanî, Mirza Ağa Han [2001] *Risali-hi Ma-sha-Allah...Mi.:H-Bahai*, University of Michigan British Manuscript Proje 749(4), East Lansing
- Kirmanî, Nazım'ül İslam[1377], *Tarih-i Bidariye İraniyan*, Tahran: Peykan
- Quillard, Pierre [1327] *Tarih-i Zindegani Sultan Abdulhamid Padişah-ı Osmanî*, Trc:Alikuli Han-ı Bahtiyari (Serdar Esed), Tahran: Metebbe-i Mübareke-i Şahensahî
- Muhit Tabatabaî, Seyyid Muhammed [1373] *Seyyid Cemâleddin Esedabâdî ve Bidariye Meşrik Zemin*, Tahran: Deftere Neşre Ferheng-i İslami
- Nazif, Süleyman, [2014] *Nâsiruddin Şah ve Bâbiler*, Haz: A. Ergun Çınar, İstanbul: Kitabevi
- Özcan, Azmi, [2001] *İttihad-ı İslam*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.23 s.470-475
- Sahibi, Muhammed Cevad [2010], *İttihat Bayraktarı Seyyid Cemâleddin Hüseyini*. Çev: Sedat Baran, Tahran: The World Forum for Proximity of Islamic Schools of Thought.
- Sasani, Han Melik[1386]. *Yadbudhayi Sefareti İstanbul*, Tahran: İntişarat-ı Esatir.
- Sipih, M. Taki bin M. Ali, [1377] *Tarih-i Kaçâriye (Nasih'üt-tevarih)*, c. 1, Tahran: İntişarat-ı Esatir.
- Sırma, İhsan Süreyya,[2014]. *II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti*, İstanbul: Beyan Yayınları
- Yezdi, Mahmud Efşar [1368], *Gencine-i Makâlat, Makalat-ı Siyasi ya Siyasetnâme-yi Cedid*, c. 1 Tahran: Bonyade Muvkufat-ı Mahmud Efşar.